

Vojislav P. NIKČEVIĆ (Cetinje)

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje

UDK 811.163.4.09

NAUČNI POGLEDI DALIBORA BROZOVIĆA NA CRNOGORSKI JEZIK *

Akademik Dalibor Brozović, kao jedan od najvećijih jezikoslovaca svojega doba, trajno je naučno obilježio vrijeme u kojemu živi i stvara. Još od pojave znamenite *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967), čiji je jedan od najuže grupe tvoraca, kretao se u širokome krugu od kroatistike preko jugoslavistike do indoevropistike. Ograničen službenijem tzv. srpskohrvatskim / hrvatskosrpskim, hrvatskim ili srpskim jezikom, bavio se i jezikom Crnogoraca u enciklopedistici i leksikologiji. Tako je poslije nekoliko neuspješnijih pokušaja crnogorskih jezikoslovaca sačinio jedinicu CRNOGORCI – II *Jezik* u drugom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije*. Ta jedinica je morala proći rigoroznu proceduru usaglašavanja recenzenata svih redakcija republika i pokrajina *Enciklopedije Jugoslavije*. Za razliku od te najstudioznije enciklopedijske jedinice, koja je predstavljala prvu i jedinu od takvih sinteza o jeziku Crnogoraca, akademik Brozović i u jedinici **CRNOGORCI** vrlo kratko obrađuje njihov *Jezik* u *Hrvatskoj enciklopediji*. Uzimajući u obzir sva ustavnopravna i društveno-politička ograničenja u kojima su nastale te dvije enciklopedijske jedinice o jeziku Crnogoraca, autor ovoga referata je nastojao da analitičko-kritički preispita postavke u njima sadržane, polazeći od saznanja o crnogorskom jeziku iz današnje vremenske perspektive.¹

* Tekst je pisan za naučni skup Zadarski filološki dani, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, 8-9. lipnja 2007. Priredio ga i prilagodio strukturi časopisa Adnan Čirgić.

Prikazani rezultati proizašli su iz naučnoga projekta *Kulture u doticaju: Stoljetni hrvatski i crnogorski književni i jezični identiteti*, provođenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Rad je anonimno recenziran na Filozofskom fakultetu u Zadru, đe je pozitivno vrjednovan. Prenosimo ovđe jednu recenziju:

Akademik Dalibor Brozović, jedan od vodećijeh hrvatskih i uopšte svojevremeno jugoslovenskih jezikoslovaca, krećući se u širokome rasponu od kroatistike preko jugoslavistike do indoeuropeistike, u dva navrata je u enciklopedistici pisao o jeziku Crnogoraca. Prvi put je to uradio u jedinici CRNOGORCI – II *Jezik*² i drugi put u odrednici *Crnogorci. Jezik*.³ U ovome referatu govoriću analitičko-kritički o tijem dvijema enciklopedijskim jedinicama uzimajući u obzir vrijeme, društveno-političke okolnosti u kojima su nastale, ograničenja koja su ga sprječavala da slobodno iskaže naučne poglede na crnogorski jezik. Crnogorski jezik je tada bio tabu tema, sve do 1997.

Jedinica CRNOGORCI – II *Jezik* je nastala i objavljena kada je u članu 172, stav 2 *Ustava Socijalističke Republike Crne Gore* iz 1974. godine stajalo: *U Socijalističkoj Republici Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpskohrvatski jezik ijekavskoga izgovora. Ravnopravna su oba pisma – ćirilica i latinica*. Ta ustavno-pravna norma obavezivala je prof. Dalibora Brozovića da rečenu jedinicu sačini u duhu i u skladu s njom. Osim toga, postojali su i drugi bitni ograničavajući faktori koji se moraju uzeti u obzir prilikom njezine izrade u smislu neslobode što ga je sputavala i onemogućavala da je napiše po svojoj naučnoj savjesti.

Autor u radu iscrpno pokazuje nevolje kroz koje je prošao crnogorski jezik i narod u nemilosrdnom „bratskom” zagrljaju sa Srbima. Taj zaneseni montenegrinist, rekao bih i utemeljitelj montenegrinistike i zaslužnih za njezino priznavanje u slavističkim krugovima s velikom zahvalnošću priznaje pomoć hrvatskih jezikoslovaca u priznavanju i afirmaciji crnogorskoga jezika u mozaiku slavenskih jezika. Osobitu ulogu u tom priznaje s pravom Daliboru Brozoviću. Korak po korak ističe Brozovićeve znanstvene poglede koji su na neki način stvarale znanstveni okvir za pojavu crnogorskoga jezika kao slična mnogima i različita od svih. U teškim vremenima bilo je to znanstveno zakamuflirano, ali stjecajem povoljnijih okolnosti Brozovićeve, i uopće hrvatska, podrška Crnogorcima i njihovu jeziku došla je više, jasnije do izražaja.

Ovaj članak treba svakako objaviti na crnogorskom jeziku, kako je i napisan.

Mislim da bi svaka kroatizacija (osim prijevoda) bila falsifikat. A to nikomu ne treba.

Datum recenzije: 19. svibnja 2008.

¹ U vrijeme kad je nastao ovaj rad, crnogorski jezik još uvijek nije bio proglašen za službeni. Budući da se rad ovdje posthumno objavljuje, razumljivi su razlozi zbog kojih nijesmo vršili intervencije u njemu. – Primjedba priređivača.

² Dalibor Brozović, CRNOGORCI – II *Jezik*, Enciklopedija Jugoslavije, 3, Crn-Đ, Jugoslavenski leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb, 1984, 58-61.

³ Dalibor Brozović, *Crnogorci. Jezik*, Hrvatska enciklopedija, 2, Be-Đa, Jugoslavenski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2000, 4.

Prodor novijeh saznanja o Crnoj Gori i Crnogorcima poslije pojave znamenite *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967) počevši od 1968. godišta nametnuo je potrebu da se u drugom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* i u odnosu na Crnogorce kao narod i naciju sa svijema atributima što im kao takvima pripadaju po jedinstvenoj shemi postupi kao i s drugijema jugoslovenskim narodima i nacijama. Po toj shemi dobijena je i odrednica *Jezik Crnogoraca* za enciklopedijsku obradu fiksiranog obima. Već samijem tim, u odnosu na odrednicu *Crnogorski govori* Luke Vujovića iz prvog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*⁴, koja je obuhvatila samo polovinu mjesnijeh govora Crne Gore (tzv. starije štokavske govore),⁵ a ostala polovina njezinijeh mjesnih govora (tzv. mlađi štokavski govori) bila je prepuštena hercegovačkim govorima – u kvalitativnome i kvantitativnom smislu to je značio ogromni pojmovni napredak. Redakcija SR Crne Gore Enciklopedije Jugoslavije je njezinu izradu povjerila dr. Mitru Pešikanu, a recenziranje iste mojoj osobnosti. U veoma opsežnoj i detaljno potkrijepljenoj recenziji njegov tekst sam ocijenio slabijem, pa je kao takvi odbijen. Potom su Branislav Ostojić i Mato Pižurica od Redakcije angažovani da napišu novu jedinicu. Oni su to uradili pod uslovom da se ne pojavljuju kao njezini potpisnici. I ona je u recenzentskoj proceduri ocijenjena kao nezadovoljavajuća. Poslije toga sam od Redakcije zamoljen i ja da je sačinim. To sam sa zadovoljstvom učinio. Međutijem, kako sam bio previše eksponiran i umiješan u tadašnje sporove o jeziku, u Redakciji su stali na stanovište da se moja verzija ne stavlja u javnu proceduru, već da se sve verzije jedinice stave na uvid Slobodanu Vujačiću, koji će, budući da je neeksponiran i nezamjeren, na podlozi njih sačiniti i ponuditi svoju verziju. On je to uradio, opredjeljujući se uglavnom za moju verziju jedinice.⁶ Ta je verzija ustupljena na recenziranje Radoslavu Katičiću i

⁴ Luka Vujović, *Crnogorski govori*, Enciklopedija Jugoslavije, 2, Bosna-Dio. Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, MCMLVI, 494-495.

⁵ Kada su u 1. izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* bili došli na red i Crnogorci da budu obrađeni kao narod i nacija, Miroslav Krleža, direktor Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda, na ličnu intervenciju Aleksandra Rankovića, morao je obustaviti njihovu obradu. Tako su oni jedini u tome izdanju ostali neobrađeni, a Redakcija NR Crne Gore Enciklopedije Jugoslavije raspuštena i pripojena Redakciji NR Srbije Enciklopedije Jugoslavije.

⁶ Mitar Pešikan, *Pravci diferenciranja i klasifikacije crnogorskih govora i neki problemi njihova proučavanja*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju. Radovi sa naučnoga skupa, Titograd 12. i 13. maj 1983, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Naučni skupovi. Knjiga 12. Odjeljenje

Pavlu Iviću. Katičić je (poslije usaglašavanja stavova) pozitivno, a Ivić negativno ocijenio. Tako je i ona otpala. Nakon što su se izredali crnogorski autori, Redakcija se opredijelila za Dalibora Brozovića. Poslije podužega recenzentskog i redakcijskoga usaglašavanja stavova o njoj, što će reći niza ustupaka i kompromisa koje je učinio suprotnoj strani, konačno je 1984. godišta objavljena. Eto kako se teško probijao crnogorski jezik.

U Brozovićevoj verziji najpozitivnije je to što se na njezinome samom početku konstatuje da idiom u Crnoj Gori predstavlja *Jezik crnogorskog naroda*.⁷ Značajno je u njoj još i to što se u dijahronijskoj i sinhronijskoj ravni svi njezini mjesni govori i na njima zasnovano našljeđe pismenosti i književnosti nalaze na okupu, tj. zajedno kao našljeđe što njoj pripada. A najveći nedostatak se sastoji u tome što se jeziku ni u odabranijem djelima čak dvojice najvećih crnogorskih pisaca iz predvukovskoga perioda (1360-1830) i početaka prijelaznoga perioda (1830-1863), Petra I. i Petra II. Petrovića Njegoša, a o drugijema da se i ne zbori, ne priznaje književni status stoga što njesu ta djela stvorili u vukovskome tipu jezika. I da ne bi zapao u kontradikciju, iz tog razloga ih tretira tako kao da ne pripadaju književnosti, beletristici, nego samo pismenosti.⁸ To je bio ustupak srpskijem lingvistima koji je Dalibor Brozović morao da učini

umjetnosti. Knjiga 3. Titograd, 1984, 54, ogorčen što sam odbio njegovu verziju jedinice, to je propratio komentarom: *A kondenzat takvih nesuvislosti zalijetao se i prema Enciklopediji Jugoslavije, samo pod drugim autorskim imenom.*

⁷ Prof. dr. Dragoje Živković, *Prilog pitanju razvoja crnogorske istoriografije* (Neke karakteristike najnovije faze), *Prošlost Crne Gore* kao predmet naučnog istraživanja i obrade. Zbornik radova sa naučnoga skupa, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Naučni skupovi. Knjiga 15. Odjeljenje društvenih nauka. Knjiga 7. Titograd, 1987, 198, nap. 17, dodaje: *U pogledu jezika Crnogoraca u ovoj jedinici učinjen je izvjestan napredak. Praveći ovu jedinicu, njen autor (D. Brozović) je bio izložen snažnim pritiscima protivnika naučne istine o crnogorskom jeziku, pa je morao da je formuliše kompromiserski. Napravio je naime jednu pojmovnu konstrukciju, čijom se pažljivom analizom uočava priznanje crnogorske jezičke posebnosti, ali je objašnjenje ostalo nedorečeno. Značajan je pomak samim tim što iznad teksta stoji: „Jezik crnogorskog naroda je srpskohrvatski, a govori mu pripadaju štokavskome narječju ijekavskog izgovora, pa je i crnogorski standardni izraz zasnovan na ijekavskoj novoštokavštini” (EJ, II, 3, 58). Kako se vidi, ova rečenica je sazdana iz protivurječnih djelova koji se isključuju. Ako je u pitanju „jezik crnogorskog naroda”, kako se onda može zvati srpskohrvatski? Da bi izbjegao neslaganja u pogledu formulacije nastanka citirane rečenice, pisac je našao rješenje da pojam „standardni jezik” zamijeni terminom „standardni izraz”, iako zna da je prvi naziv primjeren naučnoj istini – završava svoj komentar povjesničar Dragoje Živković.*

⁸ Dr. Vojislav Nikčević, *Crnogorski jezik*. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije. Tom II. (Od 1360. do 1995. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1997, 590.

kako bi jedinica bila prihvaćena za knjigopečatnju.

Osećajući veliku ličnu neugodnost što ovi referat moram kritički intonirati imajući u vidu okolnosti kad je borba za crnogorski književnojezički izraz (=subvarijanta) značila isto što danas označava termin crnogorski jezik, za koji se Dalibor Brozović zdušno zalagao u izuzetno složenijem prilikama,⁹ smatram svojom dužnošću da još jednom naglasim kako se moja kritika sporne enciklopedijske jedinice nipošto ne odnosi na njega, već na stanje nauke o crnogorskome jeziku uopšte i na neslobodu karakterističnu za vrijeme kad je ta jedinica nastala. Prema njemu gajim najveće dužno poštovanje.

Dakle, godišta 1984. u 2. izdanju *Enciklopedije Jugoslavije*, uz odrednicu CRNOGORCI, koje nije bilo u 1. izdanju iz rečenijeh razloga, napokon je izašla iz knjigopečatnje famozna enciklopedijska jedinica *Jezik Crnogoraca* Dalibora Brozovića. Pojavila se nakon nekoliko prije nje sačinjenijeh verzija kao kompromisno rješenje poslije šestogodišnjijeh sporova s mnogo burnih događaja, sukoba, nesuglasica, sastanaka i recenzentskijeh usaglašavanja, prouzrokovanih nastojanjima lingvista-tradicionalista da istina o jeziku Crnogoraca nipošto ne stigne do šire naučne javnosti, da se pošto-poto zadrži status quo u pogledu naslijeđene spoznaje o tome jeziku, do sada osporavanom u daleko većoj mjeri nego pojmovi crnogorski narod i crnogorska nacija i skrivenijem pod dvočlano složenijem nazivom srpskohrvatski jezik. U njegovom poricanju odigrao sam ulogu remetilačkog faktora.

I još jednom da istaknem, samim tijem što su Crnogorci, poput drugih tadašnjijeh jugoslovenskih naroda i nacija prema onovremenoj enciklopedijskoj shemi „jugoslavistike“, dobili mogućnost da svoje jezičko našljeđe obrade na nivou jezika a ne, kao ranije, samo u ravni polovine govora kao najniže kategorije na lingvističkoj hijerarhijskoj ljestvici, jedinica o kojoj je riječ, u poređenju s načinom tretmana i statusom

⁹ Neposredno poslije Brozovićeve jedinice o jeziku Crnogoraca napisao sam raspravu narečenu *Lingvistika i enciklopedistika s podnasovom O jeziku Crnogoraca u našijem enciklopedijama i leksikonima*. Nikako je nijesam mogao objaviti jerbo sam se stalno nalazio na spisku proskribovanih autora kojima je bilo zabranjeno objavljivanje radova o crnogorskome jeziku. Iz nje sada donosim samo donekle inoviran dio koji čini sadržaj ovoga referata. Na istom spisku pod udarom cenzure nalazio se i prof. Dalibor Brozović.

maternjega jezika Crnogoraca iz 1. izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, u pogledu odgovarajućeg ranga i prostora koje su u njezinome 2. izdanju dobili, predstavlja izrazit napredak. I kad već niko od crnogorskih autora, usljed namjerno organizovanih otpora sa strane nije mogao da plasira tu jedinicu, izbor prof. Dalibora Brozovića kao njegova obrađivača, istaknutoga lingviste širokijih naučnih vidika u oblasti proučavanja slovjenjskih i neslovjenjskih, indoevropskih jezika, dobroga poznavao hrvatskih, bosanskih, crnogorskih i srpskih govora i standardnijih jezika u teoriji i praksi, sagledanih u odnosu prema hijerarhiji jezičkih idioma, nesumnjivo je značilo srećno rješenje. No, ipak, dr. Brozović nije sačinio najbolju jedinicu o crnogorskom jeziku. Ona umnogome nije dobra, ali ne zato što je on podbačio, već zbog toga što se njome iz objektivnijih i konceptijskih razloga više nije moglo postići. I, kad je već sve to tako, bolje je što se i kao takva na svijet pojavila nego da se cio enciklopedijski projekat na njoj slomio. Sada, pošto je već poodavno dostupna naučnoj javnosti, pruža mogućnost da se o njoj analitičko-kritički prozbori, da se ukaže na njezine pozitivne i negativne strane i u njoj koriguju neprihvatljivi stavovi koje, uvjeren sam, dr. Brozović u normalnijem okolnostima najvjerovatnije ne bi tako postavio.

Gledana kompozicijski, Brozovićeve jedinice je sačinjena iz dva dijela. Prvi dio sadrži crnogorske govore, opisane i prikazane u istorijskoj perspektivi, a drugi dio istoriju jezika u pisanoj književnosti na tlu Crne Gore. Tačno je da crnogorski govori, kao dio štokavskoga sistema, i pismeni, pisani crnogorski književni jezik, s druge strane, imaju svoje posebite povijesti. Međutijem, kako su tečajem duge istorije bili izloženi djelovanju istijeh društveno-političkih, ekonomskih i kulturnih činilaca kao konstitutivnih i integrativnih faktora u procesima nastanka i razvitka crnogorskoga naroda, došlo je do uzajamne povezanosti, do njihovoga međusobnog djelovanja, uzajamnih veza i uslovljenosti, do razvoja u istom smjeru. To su glavni razlozi koji govore da je njihove povjesnice valjalo prikazati u vidu zajedničke dijahronije, da je formiranje bića crnogorskoga govornog i standardnoga jezika tog naroda trebalo sagledati u njihovome neraskidivom prirodnome jedinstvu i još ih jedanak dovesti u dijalektički suodnos s postankom istoga naroda kao njihovoga tvorca, čiji je samoizražavajući vid postojanja, identiteta i saobraćaja. Na taj način bi došao do punog izražaja istorijski subjekt crnogorskoga jezika, koji

nedostaje i analiziranoj jedinici zbog neadekvatnoga pristupa njegovome predstavljanju i neprimjerenome narodnosnom atribuiranju toga jezika.¹⁰

Svi nedostaci ove jedinice u osnovi proističu iz upornoga podvrgavanja jezika Crnogoraca skolastičko dogmatizovanome, nad njim i svijem ostalim srednjojužnoslovenskim jezicima nadređenome „srpskohrvatskom“ jeziku. To se lijepo vidi iz prve njezine rečenice: *Jezik crnogorskog naroda je srpskohrvatski*.¹¹ Ona je stvarno protivrječna u sebi i nesaglasna sa sadržajem rečenice: *Srpskohrvatski je još i jezik Hrvata, Muslimana i Srba*. Iz ovoga proizilazi da su jezik crnogorskoga naroda od njega preuzeli Hrvati, Muslimani i Srbi i potom ga nazivali srpskohrvatskim imenom. A to ne odgovara stvarnom poretku pojmova. Niko ni od koga nije preuzeo vlastiti jezik.

Ako se pažljivo pogleda cijela odrednica CRNOGORCI u okviru koje je objavljena jedinica *Jezik*, svako će se lasno uvjeriti da u njoj nema nijednoga istorijskog niti pak bilo kojega drugog razloga da se jezik crnogorskoga naroda zove srpskohrvatskim imenom. Naprotiv, već na njezinome samom početku stoji da su *Crnogorci, južnoslavenski narod u SFRJ*. Oni su: *Etnonim nastao od naziva zemlje Crna Gora (ranije Duklja-Zeta)*, te da je: *Crnogorska nacija formirana tokom vjekovne oslobodilačke*

¹⁰ I sâm sam za *Crnogorsku enciklopediju* DANU pod naslovom *Sinteze o crnogorskoj jeziku* na blizu 40 strana taj jezik enciklopedijski predstavio u knjizi *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore “Đurđe Crnojević”. Posebna izdanja. Knjiga 53, Cetinje, 2004, 471-509.

¹¹ Branimir Brborić, *Srpskohrvatski jezik u svjetlu ustavnopravnih i sociolingvističkih odrednica*, Sveske, br. 5-6, Jezik i nacionalni odnosi, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1984, 283, nap. 43, citira sljedeće riječi književnika Čeda Vukovića kao naučno valjane: *Ja smatram da na ovom našem srpskohrvatskom jezičkom području postoji samo jedan jezik. To je srpskohrvatski. Da, pitanje naziva jezika u pojedinim republikama i pojedinim nacionalnim sredinama, stvar je društvenog dogovora, društvene konvencije, a i stručno*. S obzirom na to da *Jezik jednog naroda jest narod sam*, kako napisa Ivan Mažuranić u *Prozi*, svezak III, Sabrana djela Ivana Mažuranića. Priredio Milorad Živančević, Zagreb, 1979, 375, naziv srpskoga jezika proizilazi iz samoga bića njegovog naroda i njegove države, odnosno društvenijeg odnosa koji su stvorili taj narod i tu državu. I kao što se Crnogorci kao samobitan narod i samonikla nacija ne mogu imenovati drugim narodnim i nacionalnijem imenom, tako se ni njihov jezik ne može nazivati srpskohrvatskim imenom. Kako ime jezika svakoga naroda spada u red njegovijeh najvažnijih elementarnijeh nacionalnih prava, o njemu niko osim njega ne može odlučivati, praviti bilo kakve dogovore ili društvene konvencije. Takvim pokušajima spolja treba se odlučno suprotstavljati. Do tih saznanja došao je i akademik Čedo Vuković, koji je danas vatreni zastupnik postojanja crnogorskoga jezika.

borbe crnogorskoga naroda, na osnovu njegovih ekonomskih, kulturnih i državnopravnih posebnosti (58). Zato se, u duhu i u skladu s tim, osim jezika, ukupno nasljeđe crnogorske kulture (književnost, likovne umjetnosti, muzika, pozorište, film i sve drugo) što je objavljeno u 2. izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* naziva crnogorskim narodnim i nacionalnijem imenom. Uostalom, ja uopšte ne vidim logiku po kojoj se jezik u SR Crnoj Gori ne zove prema imenu Crne Gore ili Crnogoraca kojih, po popisu iz aprila 1981. godišta, u njoj ima 68, 54%, nego prema složenom imenu Srbi + Hrvati = Srbohrvati, su 3, 23% Srba i 1, 18 % Hrvata na istom popisu šzanovništva.¹² Pri tome još valja uzeti u obzir činjenicu da su i sami Hrvati i Srbi u SR Hrvatskoj napuštali naziv hrvatskosrpski (srpskohrvatski) jezik i članom 138. *Ustava SR Hrvatske* bili proklamovali drugo ime: *U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski* (st. 1).¹³

Neuredno stanje u kojemu se tada nalazio jezik Crnogoraca zaista je bilo posljedica negatorskoga i unifikatorskog odnosa bivšijih hegemonističkih politika prema njemu i uopšte prema Crnogorcima kao narodu i naciji. Ovi sud ima svoju potvrdu i u teorijskijem stavovima srpskog jezikoslovca dr. Slavka Vukomanovića. Po njemu, kada je zbor o odnosu nacije i jezika, *vidimo da pojava jednog ili više nacionalnih, standardnih jezika nije samo zasnovana na nekakvom objektivnom jezičkom supstratu iz koga se konstituiše nacija, već je to pitanje u uskoj vezi sa tipom nacionalne države i stupnjem jezičkih sloboda. Tamo gde je bilo tih sloboda, ostalo je dosta višejezičja, a tamo gde su te slobode izostale, caruje jezička jednoobraznost, unifikacija i u onim slučajevima kad se nacija formirala od različitih etničkih elemenata.*¹⁴

Kako čakavski i kajkavski govori predstavljaju posebne dijalekatske sisteme isključivo hrvatskoga jezika, a torlački govori specifični dijalekatski sistem srpskoga jezika, koji se svi bitno razlikuju od štokavskih govora kao takođe karakterističnoga dijalekatskog sistema što čine podlogu četirima nacionalnijem jezicima, i oni nedvosmisleno zašedočuju da odista

¹² *Sazdanje Cetinja*. Izvori i legende. Priredio dr Radoslav Rotković, Leksikografski zavod Crne Gore, Biblioteka Montenegrina, 1, Titograd, 1984, 276.

¹³ Sveske, br. 5-6, 286.

¹⁴ Slavko Vukomanović, *Nacija i jezik i naše književnojezičke varijante*, Sveske, br. 5-6, 243.

istovjetnost, sličnost ili pak različitost jezičkih sistema ne služi kao primarni kriterijum za narodnosno i nacionalno razgraničavanje jezika. Isto potvrđuje i odnos češkoga i slovačkog jezika, s jedne, i makedonskoga i bugarskog jezika, s druge strane.

Poučne su jezičke prilike u bivšoj Čehoslovačkoj koje su se kretale u rasponu nivelizatorskog unitarizma 1918. do zvanične jezičke secesije 1968. godišta. Nastala kao država tek nakon Prvog svjetskog rata, Čehoslovačka je bila proklamovala koncept nacionalnog jedinstva koje su prvobitno prihvatile obje strane, i češka i slovačka. Međutijem, Slovaci su ubrzo ohladnjeli prema integrativnom zajedništvu uvidevši da Prag sprovodi kulturnu asimilaciju koja im je zaprijetila gubitkom nacionalnog identiteta. Uveden je čehoslovački jezik, kojijem niko nije zborio. Ideolozi jednojezičnosti Čeha i Slovaka proglasili su slovački književni jezik istočnijem dijalektom češkoga. A Slovaci su, pak, preko svojega časopisa *Slovenska reč* odbrambeno pribjegli purizmu okomivši se uz germanizme osobito na bohemizme. Tako je bilo sve do godišta 1968. Tada je novi čehoslovački *Ustav* Čehoslovačku proglasio za federaciju dviju republika: Češke Socijalističke Republike i Slovačke Socijalističke Republike. Od tada je slovački književni jezik počeo funkcionisati kao državni jezik Slovačke Socijalističke Republike u sastavu slovačkog jezika.

U potonjijih četrdesetak godišta razvitka slovačkoga književnog jezika jezikoslovci i lingvistički planeri taj su jezik poprilično izmijenili, uvjereni da životnost slovačkoga književnog jezika zavisi od stepena razlika u odnosu na češki jezik. Tako su prepravljena mnoga jezička normativna podešavanja što su ih u slovački uvodile pristalice teorije o unifikaciji ili teorije o konvergenciji s češkim jezikom. Oba književna jezika, i češki i slovački, posjeduju zasebne odlike, premda one nijesu dovoljno supstancijske da bi sprječavale valjano sporazumijevanje. Većina govornika češkoga i slovačkog smatraju ta dva jezika uzajamno razumljivijem; pa, ipak, biće da kriterijum uzajamne razumljivosti nije od velike koristi za klasifikaciju jezika. *Ispostavilo se da puca pogolema diskrepacija između znanja što ga ima lingvist i znanja što ga ima izvorni govornik kad je posrijedi identifikacija zasebna kojeg jezika. Dok se, uzмимо, u Grčkoj i Bugarskoj, makedonski uzimlje kao dijalekat bugarskog jezika, bogme u svojoj ostaloj Jugoslaviji a nekmoli u Makedoniji – svi ga, makedonski, držimo svojstvenim, zasebnim jugoslavenskim – južnoslavenskim – slavenskim jezikom. Pa tu onda sociolingvist primjenjuje druge kriterije klasifikacije:*

Polazeći od tih postavki, i sam sam u jednome radu o tzv. čehoslovačkom i tzv. srpskohrvatskom jeziku u suodnosima zaključio da kao što je „čehoslovački“ nastao na zabludi da su Česi i Slovaci jedinstvena „čehoslovačka“ nacija su dva složena imena, tako je i „srpskohrvatski“ jezik stvoren na pogriješi da su Srbi i Hrvati isto tako jedinstven narod su dva sinonimna složena naziva. Iz toga njihova pogriješno shvaćenoga etničkog jedinstva proizašla je „jednost“ „čehoslovačkoga“ i „srpskohrvatskoga“ kao dvaju jedinstvenijih genetskih jezika. Gubeći na taj način unutrašnje razlike i promjene kao uslov njihova opstanka i razvitka, sami su u svojem biću nosili klicu raspada i rađanja iz njih novijih sociolingvističkih jezika kao njihovijeh organskih sastavnica. „Čehoslovački“ se raspao na dva takva jezika: češki i slovački, a „dogovorni“ jezik „srpskohrvatski“ na četiri jezika: bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski. Svaki od tih jezika manje-više posjeduje svoj etno(socio)lingvistički identitet koji treba da sačuvaju i dalje razvijaju u javnoj upotrebi. To mogu postići posebitijem zvaničnim normama.¹⁶

Slovakinja Zuzana Finger u kratkom prijegledu saopštenja o slovačkom jeziku u javnoj upotrebi dala je uvid u zakonsku regulativu i kodifikaciju slovačkoga jezika u odnosu na češki u procesu njihova razjednačavanja od vremena međusobnoga razgraničenja. Neposredni intenzivni kontakt s češkim pratio je slovački jezik za čitavo vrijeme postojanja zajedničke čehoslovačke države (1918-1992) i posebno se osećao na početku, kad slovački, kao tada još mladi književni jezik, nije bio potpuno spreman da preuzme nove jezičke funkcije i zadatke.¹⁷

S pozivom na postavke i zaključke iz rada M. Pešikana,¹⁸ D. Brozović potanko opisuje i pokazuje posebne crte savremenijeh crnogorskih govora kao dijela šire dijalekatske zone, u kontekstu sušednjih bosansko-hercegovačkih i srpskih govora što ih Pešikan naziva (a Brozović bez

¹⁵ Krunoslav Pranjić, *Sociolingvistička uvjetovanost dvaju zvaničnih jezika u ČSSR*, Sveske, br. 5-6, 110-111.

¹⁶ Vojislav P. Nikčević, *Tzv. čehoslovački i tzv. srpskohrvatski jezik u suodnosima*, Okrugli sto *Crnogorski jezik u javnoj upotrebi*. Zbornik saopštenja, Podgorica, 6. novembar 2002. Izdavač Crnogorski PEN centar. Odbor za jezik i književnost, Cetinje, 2003, 17-18.

¹⁷ Zuzana Finger, *Slovački jezik u javnoj upotrebi*. Kratki pregled, isto, 19-24.

¹⁸ Mitar Pešikan, *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXII/1, Novi Sad, 1979, 149-169.

rezerve prihvata) „istočnodinarskijem“. Budući da najveći dio izoglosa koje Brozović navodi imaju pretežnu ili opštercnogorsku sferu prostiranja, očividno je da se njihovijem vezivanjem za okolne necnogorske govore (u administrativnom smislu) išlo za tim da im se neutrališe crnogorski karakter. Pešikan izričito tvrdi: *Teritorija današnje SR Crne Gore ne predstavlja posebnu dijalekatsku zonu na srpskohrvatskom odn. štokavskom prostoru. Ova tvrdnja kao da protivrječi svakodnevnom iskustvu i zapažanjima, jer čitav niz dijalekatskih pojava s kojima se sreću ne samo jezikoslovci nego i drugi identifikujemo u prvom redu kao crnogorizme, crnogorske dijalekatske osobenosti*. Dalje veli da bliža analiza takvih pojava redovno pokazuje: 1. ili da one nijesu samo crnogorske, nego zahvataju i znatne zone izvanj Crne Gore: 2. ili da nijesu opštercnogorske, tj. da ne zahvataju svu (ni uglavnom svu) Crnu Goru, već izvanj njih ostaju znatni prostori Republike i 3. ili i jedno i drugo: zahvatajući samo dio Crne Gore, mnoge značajne dijalekatske pojave svojstvene su i drugijem, često veoma prostranim regijama.¹⁹

Prije svega, Mitar Pešikan ni jednom riječju ne kaže da su prostor Crne Gore i njezine oklne predjele naselili savezi slovjenjskih plemena Ljutići (Veleti ili Vilci) i Abodriti (Obodriti ili Bodriči) iz Polablja-Pomorja današnje istočne Njemačke.²⁰ Ne veli ni to da su vas fond crnogorskih jezičkih osobina migracijama Crnogorci odnijeli u okolne zone, kao npr. u sadašnju istočnu Hercegovinu sve do Mostara,²¹ te da su u naznačenijem sušednim necnogorskim govorima nastajale u njihovome kontaktu s crnogorskim govorima. Uz to, neophodno je znati još i to da se rang pojava u crnogorskom jeziku kao samosvojnom organizmu ne može utvrditi na osnovu njihovoga upoređivanja s crtama u drugijem nacionalnim jezicima. Status njihovijeh elemenata se utvrđuje isključivo na bazi njihova kompariranja s pojavnijem oblicima u okviru bića toga jezika, u sklopu njegove norme nastale tokom više od hiljadu godišta razvoja na temelju onijeh činilaca koji su formirali crnogorski narod i crnogorsku naciju. U stvari, Pešikan i ostali lingvisti tradicionalističke asimilatorske orijentacije vještačkim pomjeranjem konstitutivnih formi crnogorskoga jezika u imaginarni, istorijski nepostojeći „srpskohrvatski“ jezik, sadržaje koji u

¹⁹ Isto, 149.

²⁰ Dr Radoslav Rotković, *Odakle su došli preci Crnogoraca* (Onomastička istraživanja), Matica crnogorska, Cetinje, 1995.

²¹ Jevto Dedijer, *Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1909.

jeziku Crnogoraca najvećijem dijelom imaju primarni karakter, što posjeduju pretežnu i opšternogorsku upotrebnu vrijednost, posredstvom njihovoga upoređivanja s pojavama koje u srpskom i drugim jezicima imaju lokalno značenje, sekundarni karakter, degradiraju na rang „dijalekata“ jezika „srpskohrvatskog“ i kao takve proskribuju u „srpskohrvatskome“ standardnom jeziku. Ako bismo metodološki i konceptijski postupali poput M. Pešikana, onda ni jedan južnoslovenski, istočnoslovenski i zapadnoslovenski jezik ne bi mogao posjedovati nacionalni karakter usljed toga što dijalekatske izoglose, pod uticajem ne samo spoljašnjih nego i unutrašnjih faktora, djelovanja dinamičkih sila u sistemu glasova, prelaze iz jednoga nacionalnog jezika u drugi, ne poklapaju se s narodnim i državnim, upravno-administrativnim granicama.

U analiziranoj enciklopedijskoj jedinici dovoljno je bilo reći da crnogorski govori organski pripadaju istome genetički određenom – štokavskome dijalekatskom sistemu, kojemu i govori Bošnjaka, odnosno Muslimana, Hrvata i Srba. S tim narodima su Crnogorci etnički i jezički bliski zbog sličnijih uslova u kojima su se formirali i mnogostrukih istorijskih veza. Zapravo, polazeći od tradicionalne sistematizacije i klasifikacije, valjalo je napisati da su crnogorski govori štokavski ijekavskoga izgovora, dijelom s prebačenijem akcentima (tzv. stariji štokavski), a djelimično s prvobitnim mjestom naglasaka (tzv. stariji novoštokavski). Za crnogorski jezik karakteristično je upravo supostojanje „starijih“ i „mlađih“ tzv. novoštokavskih govora.

Još je trebalo konstatovati da se kod Crnogoraca razvio opšti, naddijalekatski/interdijalekatski tip jezika (koine),²² da u njemu preovlađuju zajedničke osobine crnogorskih govora²³ i da se razlikuju tri osnovna sloja elemenata. U prvi sloj ulaze elementi južnoslovenskoga i praslavlenskoga podrijetla, zajednički Bošnjacima, odnosno Muslimanima, Crnogorcima, Hrvatima i Srbima. Drugi sloj obuhvata elemente koji u Crnoj Gori posjeduju kolektivnu govornu, interdijalektalnu/naddijalektalnu upotrebnu vrijednost. Nastali su kao izraz posebnijih društvenih odnosa i dobili takvi rang i status na osnovu specifičnijih istorijskih uslova koji su stvorili crnogorski narod i crnogorsku naciju. Treći sloj jezičkih

²² Vojislav P. Nikčević, *Crnogorski interdijalekat/naddijalekat (koine)* u knjizi *Jezikoslovne studije*, 490-493.

²³ Dr. Vojislav P. Nikčević, *Etnogeneza, periodizacija i klasifikacija crnogorskih govora* u istoriji *Crnogorski jezik*. Tom II, 84-145.

elemenata u tome interdijalekatskom/naddijalekatskom jezičkome tipu sačinjavaju crnogorski dijalektizmi i provincijalizmi kojijema su u koine tipu crnogorskoga jezika predstavljeni razjedinjavajući činiooci što se javljaju u okviru različitijih plemena, triju konfesionalnih zajednica i prirodnijih uslova. Naddijalekatski elementi i dijalektalno-pokrajinske posebnosti u crnogorskome jeziku tvore živu izražajnu cjelinu.

S osloncem na stavove Mitra Pešikana iz spomenutoga rada,²⁴ Dalibor Brozović preko činjenice da *Crnu Goru presijeca jedna od najoštrijih izoglosa u štokavskome narječju, tj. granica između novoštokavske i nenovoštokavske akcentuacije*, crnogorske govore prvo dijeli na dva dijalekta, poput Pešikana, koji ih dalje razbija na dvije polovine, stvarajući pri tome privid o njegovome velikom nejedinstvu. Na prvo mjesto stavlja „novoštokavski“ ijekavski dijalekat (tzv. „istočnohercegovački“) koji obuhvata oko polovinu crnogorske teritorije. Druga polovina Crne Gore, njezin istočni i južni dio, prema Brozoviću, pripada drugome, u prošlosti netačno zvanom „zetsko-sjениčkom“ dijalektu, „zetskom“ ili pak složenijem nazivom od „zetski“ uz koji drugi atribut, od kojijeh je najprihvatljiviji „zetsko-južnosandžački“.²⁵ Zasnivajući svoju klasifikaciju na akcenatskijem razlikama, dr. Brozović u taj dijalekat svrstava „južnosandžački“ poddijalekat, zatijem ostale poddijalekte što sačinjavaju dijalekatski kompleks koji Mitar Pešikan naziva „zetsko-gornjopolimski“ su tri poddijalekta: „starocrnogorski“, „donjozetski“ i „stariji brdski“ ili „istočnocrnogorski“.

Tako se crnogorski govori klasifikuju kao mnogo nejedinstveni, atomizirani, bez obzira na to što je već postalo izvjesno da, osim akcenatskijeh razlika uslovljenih djelovanjem ilirskoga (albanskog) i romanskoga (latinskog) supstrata i neodređenoga vokala *ä* (*ae*), koji se ne javlja ni u svijem tzv. zetskijem govorima, nauka još nije pružila druge valjane diferencijalne jezičke pokazatelje karakteristične za sve govore na nivou dva dijalekatska tipa. A i prenešeni naglasci, tipični za četvoroakcenatski sistem ševerozapadnijeh crnogorskih govora, u vidu različitih tipova i drugačica (varijeteta, opet kao koine) susrijeću se i u ostalijem crnogorskim govorima. Analogno se njima i akcentuacija od dva

²⁴ Mitar Pešikan, *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*, 149-169.

²⁵ Josip Hamm, *Crnogorsko T, D + JAT > Ć, Đ*, Crnogorski govori, 79-82, izvršio je temeljnu i argumentovanu kritiku terminologije koja zaobilazi atribut *crnogorski* u imenovanju govora koji pripadaju Crnoj Gori.

silazna akcenta na bilo kojemu slogu riječi iz jugozapadnijeh, jugoistočnih i drugih govora čestim seljenjem stanovništva u obliku pojedinih oaza prenijela i u ševerozapadne crnogorske govore.²⁶ Uostalom, još ranije je Milan Rešetar u crnogorskome govornom jeziku ustanovio veliko dijalekatsko jedinstvo, koje čak iskažuje u vidu jednoga (poput Danila Vušovića), zvanoga crnogorskog dijalekta²⁷ (=crnogorski jezik).²⁸ A Radosav Bošković je, proučavajući govore tzv. Stare Crne Gore i susjednih krajeva, utvrdio da se izoglose podudaraju s plemenskim granicama i da podjela na nahije i bratstva nije znatno uticala na obrazovanje dijalekata. Rijetke su jače dijalekatske razlike unutar plemena, ali u okviru jedne nahije ponekad se srijeću znatnije govorne razlike.²⁹ To sve jedino znači da je crnogorski govorni jezik samo u mikrostrukturama dijalekatski i pokrajinski iznijansiran.

Iz svega pokazanog slijedi zaključak da Mitar Pešikan i njegovi istomišljenici u svojoj „nauči“ imaju dvojni stav. Prvi se ogleda u odnosu prema „srpskohrvatskome“ jeziku, koji je po njima „jedinstven“³⁰, a drugi prema crnogorskim govorima koji su, u sklopu toga „jedinstvenog jezika“, mnogo nejedinstveni.³¹ U oba slučaja, koja čine očevidno

²⁶ Dr Vojislav Nikčević, *Govori izučeni; predstoje naučne sinteze*, Pobjeda, Titograd, 4. jun 1983, 9.

²⁷ Dr Niko S. Martinović, *Rešetarovo mišljenje o crnogorskom dijalektu*, Stvaranje, br. 2, Cetinje, 1958, 172-173.

²⁸ Vojislav P. Nikčević, *Milan Rešetar o crnogorskom jeziku*, Lučindan, glas Crnogorske pravoslavne crkve, br. 11, Cetinje, na Vaskrs 2004, 112-113.

²⁹ Radosav Bošković, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978, 23-31, posebno 29.

³⁰ Radoje Jovović, *Ista priča*, Ovdje, br. 183-184, Titograd, avgust-septembar 1984, 30, čak i u ondašnje vrijeme svoje nenaučno raspravljanje zasniva na poimanju *jedinstvenog srpskohrvatskog jezika*.

³¹ Dr Drago Čupić, *Uz bibliografiju o govorima Crne Gore*, Prosvjetni rad, br. 11, Titograd, 1. jun 1983, 4, o crnogorskim govorima piše tako kao da su, u odnosu prema Jovovićevom *jedinstvenom srpskohrvatskom jeziku*, bez ikakvih razlika i da nemaju nikakvih strukturnih odlika: *Jedno je, svakako, izvjesno: na ovoj teritoriji nema pojava koje nije moguće naći i na drugim područjima srpskohrvatskog jezika. Zato nije moguće govoriti o crnogorskim govorima sa značenjem pridjevskog dijela ove sintagme "svoj" a ne i "srpskohrvatski". Tako nije moguće govoriti čak ni kada su u pitanju pojedine pojave, ako se eventualno nešto ne bi našlo u oblasti leksike (u kom slučaju treba pomišljati na slovensku starinu, eventualno na strani leksički uticaj koji se nije osjetio na drugim područjima srpskohrvatskog jezika)*. Čupiću citirano ništa ne smeta da neposredno poslije ovoga u istom tekstu protvurječno tvrdi kako su ti sami crnogorski govori, u okviru

protivurječe, oni su rukovođeni težnjom da Crnogorcima i ostalijem srednjojužnoslovenskim narodima u jeziku (i izvanj jezika!) poreknu njihove narodne i nacionalne individualnosti i identitete. U slučaju atomiziranja u makrostrukturama vrlo jedinstvenoga crnogorskog jezika, za koji rekoše da tvori interdijalektalni/naddijalektalni (koine) tip jezika, to čine radi toga da razbiju crnogorsko narodno i nacionalno biće u tolikoj mjeri da se nikako od crnogorskih govora ne može sastaviti crnogorski jezik. To rade na isti način kao i Pavle Popović koji između dva svjetska rata tvrdi da Crna Gora sve do XVIII. vijeka *ne predstavlja jedan narod nego jednu gomilu plemena, gomilu bratstava, bez veze međusobne, bez ideje zajedničke*.³² Ovako piše poradi toga da pokaže kako su Crnogorci kao narod mogli postati tek poznije samo preko Srba, isto kao što i Mitar Pešikan i proči „dokazuju“ da crnogorski govori mogu postati jezik jedino preko srpskoga dijela dvočlane složenice „srpskohrvatski“ jezik.

Dalibor Brozović drži da se slovenska pismenost na području današnje Crne Gore, kao i u drugijem južnoslovenskim oblastima, počela razvijati na staroslovenskome (starocrkvenoslovenskom) jeziku s jugoistočnomakedonskom dijalekatskom osnovicom IX. vijeka. U taj jezik već od prvijeh stoljeća i na njezinome području prodiru domaće jezičke crte, prvenstveno fonetske. Pošto po svojem položaju pripada istočnoj dijalekatskoj podlozi „srpskohrvatskog“ jezika, i u njoj je (kao i u Raškoj) u to vrijeme upotrebljavan srpsko(crkveno)slovenski jezik (ovde se Dukljani neosnovano tretiraju kao da su Srbi). Mnijenja je kako se s visokom vjerovatnoćom može smatrati da se i na crnogorskom području u prvo vrijeme upotrebljavala glagoljica. U potvrdu svoju pretpostavke Brozović navodi dva glagoljska spomenika s razmeđa XII. i XIII. vijeka, što možda potiču s tog područja – *Grškovićev* i vjerovatnije *Mihanovićev apostol*, može biti nešto mlađi, koji je bio zalijepljen u korice *Ilovičke krmčije*.

Navedeni kontekst sugerije da se najstarija crnogorska pismenost

jedinstvenog srpskohrvatskog jezika, veoma nejedinstveni: *Govori Crne Gore*, upravo, pripadaju u genetskom smislu izuzetno šarenom mozaiku srpskohrvatskih dijalekata, i ne čine zatvoren sistem. A godinu docnije, kontradiktorno i prvome i drugom gledanju, Drago Ćupić, *Predlozi za poboljšanje teksta* (Nesporazumi oko ijekavskog izgovora u Crnoj Gori), Politika, Beograd, 10. jun 1984, 12, izjavljuje čak da dr. Dalibor Brozović od mnogih karakteristika jezičkog tipa kojim se služe Crnogorci neopravdano izdvaja samo jednu u jedinici *Jezik Crnogoraca*.

³² Pavle Popović, *O Gorskom vijencu*, drugo pregledano izdanje, Beograd, 1923, 33.

i uopšte književnost u njezinome prvom, dukljanskome periodu (850-1183) razvijala kao i srpska pismenost i književnost u ćirilometodskijem tradicijama. To se sugerije iako je već znano da su Rašani i Dukljani u prvome periodu njihove prošlosti imali samosvojne, međusobno različite puteve razvitka. Posebni putevi razvitka u ranome srednjem vijeku se manifestuju i u njihovijem različitim vjerskijem i kulturnim uticajima (preci Srba su primili hrišćanstvo istočnoga obreda mahom veoma kasno, tj. poslije crkovnoga raskola 1054. godišta bili pravoslavni, što će reći u sferi istočnoga, vizantijskog kulturnoga uticaja, a preci Crnogoraca, Dukljani, hrišćanstvo zapadnoga obreda posredstvom benediktinaca iz Monte Kasina, što znači da su nakon raskola bili katolici, odnosno u sferi zapadnoevropskoga kulturnog uticaja), zatijem u bitno različitom jezičkome i književnom razvoju³³ (Dukljani od početka pismenosti do Nemanjića u crkvi i književnosti, koja je takođe zapadnoevropskoga karaktera, upotrebljavaju latinski i starocrnogorski jezik i latinicu, a Rašani kao preci Srba staroslovenski jezik, ćirilicu i moguće glagoljicu u Raškoj episkopiji Sv. Petra i Pavla u Rasu, tj. u vrlo ograničenoj pismenosti i crkovnoj književnosti istočnoevropskoga, ćirilometodskog karaktera, što dopire iz grčke Ohridske arhiepiskopije, kojoj su bile potčinjene i druge episkopije na današnjemu srpskome etničkom prostoru, sve do osnivanja nemanjićke države i crkve: u Rasu, Nišu, Prizrenu i Lipljanu,³⁴ koji se nalazio pod tuđinskom vrhovnom vlašću).

Ove zaključke potkrjepljuju i drugi autori čak i u samoj 3. svesci 2. izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*. Tako dr. Danilo Radojević izričito tvrdi da je u IX. i X. stoljeću na području Duklje u seoskijem crkvama počelo obavljanje liturgije na (mjesnome) slovenskom jeziku (str. 148). A dr. Radoslav Rotković u jedinici o crnogorskoj pisanoj književnosti bilježi da je u njoj, još od vremena Ilira, u ranome srednjem vijeku, dominirala latinska epigrafika te da se s benediktincima javlja mogućnost ozvaničenja narodnog jezika, jer je to bilo unešeno u pravila njihovog reda. Osim toga, novi benediktinci, registrovani *in situ*, nijesu učili maternji jezik, već latinski. Prema istome autoru, počeci književnog stvaranja na Crnogorskome primorju vezani su sa kultovima: Sv. Tripuna (Kotor), Sv.

³³ Dr. Vojislav P. Nikčević, *Književni jezik* u monografiji *Crnogorski jezik*. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije. Tom I. (Od artikulacije govora do 1360. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1993, 190-220.

³⁴ *Pravoslavna crkva* u *Enciklopediji Jugoslavije*, 6, Maklj-Put. Izdanje i naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, MCMLXV, 589.

Mikule (Bar), Bl. Vladimira (Krajina). O Sv. Tripunu govori *Andrijacijeva povelja* (809), a o Sv. Mikuli novija, djelimično čakavizirana verzija u Bodleiani, s tragovima barskog podrijetla. Iz Krajine je *Legenda o Vladimiru i Kosari* iz XI. vijeka. Za taj se vijek vežu i barski epitafi, mahom u leoninskome stihu, na latinskom jeziku, posvećeni barskijem crkovnim velikodostojnicima. U drugoj polovini XII. stoljeća Grgur Barski preveo je, kako sam kaže, sa slovjenškoga na latinski jezik *Kraljevstvo Slovjena* (*Regnum Sclavorum*)³⁵ (str. 129). Međutijem, Brozović ne pominje narodni, mjesni jezik dukljanskijeh Slovjena i latinski jezik i pismo.

Staroslovjenski jezik, glagoljica i ćirilica su se tek počeli javljati u širokoj upotrebi nakon pada Zete pod vlast Raške (1183). Tada je došlo i do nastanka crnogorske (zetske) redakcije staroslovjenskoga književnog jezika, a ne do upotrebe srpsko(crkveno)slovjenskog jezika. Dokazano je da je u Zeti krajem XII. stoljeća prepisano i glagoljsko *Marijinsko jevanđelje*,³⁶ a *Miroslavljevo jevanđelje* svakako 1186-1190. u Nemanjinoj javnoj slovjenskoj kancelariji u Kotoru, dakako kao granični spomenik koji dokumentuje zetsku i rašku redakciju staroslovjenskoga jezika. Njihov glavni pisar Varsameleon je benediktinac Zećanin, a Rašanin Gligorije dijak zastupnik raške škole.³⁷ Ni o ćiriliskijem spomenicima ovoga tipa Brozović ništa konkretno ne govori, izuzev što ih pod uticajem novijih srpskijeh nastojanja dislocira iz Zete u Hum zato što se navodno govori o *humskoj (orto)grafiji* u njima. Ne veli ništa ni o jeziku *Zbornika popa Vasilija zvanog Dragolja* iz XIII. vijeka, nađenog u Vraki, koji sadrži prerađu *Kozmine bešede* protiv bogumila i mnoštvo apokrifa, niti pak o jeziku cijeloga kompleksa vranjinskih i uopšte dukljansko-zetskih povelja srednjega vijeka, pa ni o jeziku nekijeh drugih djela.

³⁵ Ne može se prihvatiti na istom mjestu izrečena Rotkovićeva pretpostavka da su se u Duklji od IX. stoljeća pored latinskoga i grčkog pisma još mogle upotrebljavati glagoljica i ćirilica. Potonja dva pisma (isto kao ni staroslovjenski jezik) nijesu se mogla upotrebljavati u dukljanskome periodu stoga što su pismenost i književnost nastajale u krugu benediktinaca po samostanima i opatijama duž Crnogorskoga primorja i na obalama i ostrvima Skadarskoga blata, u snažnijem romanskim centrima, koji su se borili protiv toga jezika i slovjenske pismenosti preko koje se širio suparnički vizantijski politički, crkovno-vjerski i kulturni uticaj.

³⁶ Milorad Nikčević, *Jagićevo izdanje Marijinskog evanđelja* (Berlin, 1883) u knjizi *Komparativna filološka odmjeravanja*, Osijek – Cetinje, 2006, 313-335.

³⁷ Dr. Vojislav Nikčević, *Miroslavljevo jevanđelje – znameniti spomenik kulture* u knjizi *Crnogorska književna raskršća*. Datiranja, lokacije, autorstva, etničke atribucije, veze, Matica crnogorska, Cetinje, 1996, 71-144.

Brozović u dijelu koji se tiče razvoja narodnoga jezika u svjetovnijem spisima od XIV. do XIX. vijeka više donosi prikaz razvitka pismenosti nego književnosti. Taj prikaz svojijem ukupnim sadržajem sugerije da Crnogorci tada nijesu poседаovali formiran književni jezik na njihovoj narodnoj osnovi usljed slabo razvijene literature i što se navodno crnogorski pisci *toga perioda osjetno u jezičkom pogledu razlikuju u pojedinim svojim djelima i još više međusobno*, zacijelo stoga što narodni jezik u književnoj upotrebi nije bio razvijen, ujednačen, normiran i u pogledu nastanka funkcionalno diferenciranih stilova nepolivalentan. Naime, Crna Gora u XIX. stoljeće ulazi samo s jezičkom situacijom drukčijom od one u Srbiji i Vojvodini, prije svega jedino s kontinuitetom i daljim razvojem pismenosti na narodnom jeziku i širenjem sfere njegove upotrebe, s mješavinom ruskoslovenskoga i srpskoslovenskog jezika, s jedne, narodnijem jezikom, relativno ujednačenim na domaćoj, štokavskoj ijekavskoj osnovi, s druge strane, koji imaju bolje razgraničena područja upotrebe. Ispada čak da ni Njegošev jezik, iako mu se pridaje rang *najvećega crnogorskog pjesnika i jednoga od najvećih književnih stvaralaca srpskohrvatskog jezika*, koji ima domaću narodnu osnovu, ovđe nema karakter književnoga jezika!

Međutijem, za razliku od pokazanoga, već je ustanovljeno da je pisani jezik u Crnogorskom primorju još u drugoj polovini XVIII. stoljeća već bio ponovo prerastao u književni jezik, koji poсеduje sva tri glavna funkcionalna stila: poslovni (administrativni), pjesnički (beletristički) i naučni te izgrađenu normu, nadgradnju i polivalentnost. I u slobodnom dijelu Crne Gore književni jezik je u viševjekovnoj administraciji na narodnom jeziku još prije XIX. vijeka imao izgrađen poslovni stil, a u vrlo bogatoj usmenoj i pisanoj književnosti pjesnički stil. U drugoj polovini XVIII. vijeka formira se i naučni stil u pojedinijem društvenim naukama u tome istom dijelu.³⁸ Slabosti domaće tradicionalističke lingvistike i filologije, njihova nedozrelost, pa čak i nazadovanje iz manipulativnih pobuda, naročito dolaze do izražaja u ocjeni Njegoševa jezika. Tako se u njima čak ne prihvata ni ono što je prije više od sto godina o karakteru toga jezika znao S. M. Ljubiša kad je u predgovoru svojega latiničkog izdanja njegova *Gorskog vijenca* naglasio da će to djelo u našoj književnosti, tradiciji uopšte, *važiti kao dugotrajan spomenik pjesnikovog dara vladičina*

³⁸ Dr Vojislav Nikčević, *Književni jezik* u monografiji *Crnogorski jezik*. Tom II, 224-301.

te da će, *što se tiče jezika i duha narodnoga, čuvstva i poleta poeckoga, ostati za dugo jedinac u ovoj struci naše književnosti.*³⁹

I pored toga što je crnogorski nekodifikovani književni jezik kao veoma razvijen i jedinstven u tvorevinama Petra I. i Petra II. Petrovića-Njegoša bio dostigao vrhunske umjetničke domete, koji ni u jednoj sferi upotrebe nije posjedovao konkurenta u miješanome tipu sačinjenom od ruskoslovenskoga i srpskoslovenskoga (kakvi je bio tzv. slavenosrpski jezik u Srba), Dalibor Brozović zastupa gledište da Crnogorci tek u drugoj polovini XIX. vijeka razvijaju različite funkcionalne stilove: beletristički, publicistički, administrativni i naučni, a tek krajem toga i početkom XX. stoljeća usvajaju „srpskohrvatski“ standardni jezik. Istina, prihvata da u drugoj polovini XIX. vijeka u književnosti djeluju značajni prozaisti S. M. Ljubiša i M. M. Popović, koji su *oba ujedno i vanredni jezički stvaraoci*, ali su *specifične crte nasljeđa domaće pismenosti na narodnom jeziku prilično prisutne*, čak sve do konačne pobjede „srpskohrvatskog“ standardnog jezika. U koliko mjeri je crnogorski književni jezik podređen tome modelu vještačkog jezika, pokazuje termin *crnogorski književnojezički izraz* koji čak sve do dana današnjega upotrebljava Branislav Ostojić kao anahronizam mjesto termina *crnogorski standardni jezik*.⁴⁰ U vezi s njim, autor jedinice je svojevremeno pisao da ga u njegovo vrijeme karakterišu samo *neke sitne pojedinosti*. Međutim, da mu se ne bi priznao rang i status crnogorskoga književnog jezika, u produžetku još dodaje da u *beletrističkom stilu nudi crnogorska književnost mnogo jezičkih specifičnosti, zasnovanih na domaćim izvorima: na dijalektima, na nasljeđu književnoga izraza i na razgovornom uzusu, koji bez obzira na dijalekatske razlike, osobito u akcenatskoj realizaciji, predstavlja sociolingvističku vrlo zanimljivu pojavu, dijelom supstandardnu, a fluidnu i otvorenu prema kolokvijalnom izrazu drugih sredina na srpskohrvatskom jezičkom području*. Očito je da se ove brojne crnogorske specifičnosti kvalifikuju upravo tako kao da beletristički stil ne čini sadržaj crnogorskoga standardnog jezika, kojijeh je sasvim dovoljan broj za takvi njegov rang i status. Sačuvale su se do dana današnjega i u onomastičkom materijalu (toponimima, antroponimima i etnicima) kao najrječitija potvrda njihove viševjekovne književne upotrebe

³⁹ S. Ljubiša, *Čitaocem*, predgovor izdanju *Gorski vijenac...* Sačinio P. P. Njegoš Vladika Crnogorski, prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. U Zadru. Tiskom Narodnog lista, 1868, IV.

⁴⁰ Branislav Ostojić, *Istorija crnogorskog književnojezičkog izraza*, CID, Podgorica, 2006.

Kad se „srpskohrvatski“ jezik raspao, u Crnoj Gori ga je zamijenio srpski jezik. U čl. 9, stav 1, *Ustava Republike Crne Gore* iz 1992. godišta stoji: *U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora*. Već je kazano da odrednica *Jezik : Književnost* u najnovijoj *Hrvatskoj enciklopediji* nalazi se u velikoj prostornoj nesrazmjeri od 21 : 154 retka. To dolazi otuda što se akademik Brozović nalazio pod dvama ograničenjima: ustavno-pravno nepriznatijem crnogorskim jezikom u samoj Crnoj Gori i koncepcijom odrednice CRNOGORCI – *Jezik iz Enciklopedije Jugoslavije*, čiji je autor. Iz toga razloga i dalje ostaje privržen neadekvatnoj tradicionalističkoj podjeli jezika Crnogoraca na nepostojeći „novoštokavski“ (tzv. istočnohercegovački) i takođe nepostojeći „stariji“ (tzv. zetski) dijalekat kao na dva međusobno vještački podijeljena organska idioma nizom specifičnijih crta. Isto tako, neprihvatljivo je i Brozovićevo stanovište da u početku crnogorske pismenosti *nastaje posebna humska (orto)grafija crkvenoslav. jezika, ali je potpuno zamjenjuju elementi raške i poslije resavske (orto)grafije* (str. 4). Znajući i sam da se sve to u najnovijoj crnogorskoj lingvistici i filologiji ne prihvata, da se tumači na posve drugi način, dobro je što je akademik Dalibor Brozović prepuštio da se o tome i jeziku crnogorskom u dijahroniji i sinhroniji čitateljstvo obavijesti iz istorije (monografije) Vojislava Nikčevića *Crnogorski jezik*, tom I. do 1360, Cetinje, 1993. i tom II. do 1995, Cetinje, 1997, na koju upućuje.⁴¹

⁴¹ Milorad Nikčević, *Crna Gora i crnogorska književnost/kultura u Hrvatskoj enciklopediji (sinteza)* u knjizi *Komparativna filološka odmjerenja*, 188, nap. 3.

Vojislav P. NIKČEVIĆ

DALIBOR BROZOVIĆ'S SCIENTIFIC VIEWS OF MONTENEGRIN LANGUAGE

Scholar Dalibor Brozović, as one of the greatest linguists of his time, permanently marked the time he lives and creates in. He was a part of a broad circle of Croatian, Yugoslav, and Indo-European studies experts, ever since being the co-author of the *Declaration of the Name and Position of the Croatian Language* (1967). Brozović was also active in Montenegrin encyclopedism and linguistics although he was limited to Serbian and/or Croatian language which was the official language in four federal Yugoslav republics and two counties. After a few unsuccessful tries of Montenegrin linguists, he created the unit Montenegrin -II *Language* in the second edition of *Yugoslav Encyclopedia* (3, Crn-Đ, Yugoslav Lexicographic Institute „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1984., 58-61). Objectively expanding the limits and advancing the knowledge about the Montenegrin language, this unit went through a rigorous procedure of synchronizing with all editorial offices in republics and counties of *Yugoslav Encyclopedia* as a part of coordinated collective mind. In comparison to this most researched encyclopedic unit, which stands for the first and only synthesis of Montenegrin language, scholar Brozović briefly deals with their *Language* in *Croatian Encyclopedia* in the unit MONTENEGRINS (2, Be-Da, Yugoslav Lexicographic Institute „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2000., p. 4). The author of this paper will try to critically analyze all hypotheses by taking into consideration constitutional, social, and political limitations of the two encyclopedic units about the Montenegrin language. The author will deal with Montenegrin language from today's perspective, for it is yet uncertain how will the new *Constitution of Montenegrin Republic* define the official language of Montenegro as free, independent, and internationally recognized country (it is expected to be Montenegrin language).